

Farklı Dış Politika Seçenekleri Bağlamında Ermenistan Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi

Göktürk Tüysüzoglu*

Özet

İran dışındaki komşularına yönelik olarak irredentizm çerçevesinde betimlenebilecek bir politika güden Ermenistan, aynı zamanda Rusya'nın Güney Kafkasya'daki en önemli müttefikidir. Dağlık Karabağ'da sürdürülen işgalin hukuki ve siyasi anlamda meşru kılınabilmesi ve soykırım iddialarının kabul ettirilebilmesi, Ermenistan dış politikasının temel yönelimleri olarak görülebilir. Bu dış politikanın kurgulanabilmesi ve sürdürülebilmesi bususunda, ulusçuluğa yaslanan siyasi parti ya da aktörler, asker/sivil bürokrasi ve diaspora Ermenileri arasında fiili bir siyasi koalisyon oluşturulmuş durumdadır. İçerisine sürüklendiği bölgesel izolasyona ve ekonomik krize karşın, değişime kapalı ve çatışmacı bir siyasi iklime eklenmiş olan Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı ise her geçen gün artmaktadır. Ermenistan'ın AB ile ortaklık anlaşması imzalamaktansa, Rusya'nın talebiyle Avrasya Ekonomik Birliği'ne entegre edilmek istenmesi, ekonomi ve güvenlik odaklı bağımlılığın Ermenistan'ın dış politika alternatiflerini yönlendirdiğini kanıtlamaktadır. Bu du-

rum, Ermenistan'ın ABD ve AB ile ilişkilerini olumsuz anlamda etkilediği gibi, ülkedeki siyasi değişim talebini de baskılayan bir görüntü yaratmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Güney Kafkasya, Dağlık Karabağ, Diaspora, Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği.

Giriş

Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın aksine, denizlere çıkışı bulunmayan ve topraklarında değerli olarak addedilebilecek enerji kaynakları bulunmayan bir Kafkas ülkesidir. Buna rağmen, Ermenistan topraklarının jeopolitik ve jeostratejik anlamda oldukça değerli olduğu söylenebilir. Nitekim Ermenistan, Orta Asya-Hazar-Karadeniz-Avrupa bağlantısı üzerinde ve Güney Kafkasya'nın merkezinde konumlanmıştır. Batı Dünyası (ABD ve AB) ile Rusya'nın, Çin ile birlikte, Orta Asya-Hazar-Karadeniz bağlantısına attığı değer göz önünde bulundurulduğunda, genelde Güney Kafkasya Bölgesi'nin, özelde de Ermenistan'ın, sistemsel denklemler bağlamında ne denli önemli bir konumda olduğu görülebilecektir.

Ermenistan'ın stratejik konumunun gerektirdiği ekonomik ve siyasi gelişime eklenmediği söylenemez. Böyle bir görünümün belirmesinin en önemli nedeni, bu küçük ülkenin üzerine temellendirildiği “sözde soykırım çarpıtması” ve bu çarpıtmaya dayalı olarak sınırları genişletilen anavatan anlayışının beraberinde getirdiği revizyonizm eksenli dış politika gerçekliğidir. Ermenistan'ın benimsediği “soykırım” temalı irredentist dış politika, bu ülkenin gerek iç politikasını, gerek ulusal kimlik oluşumu sürecini, gerekse de kendisini doğudan ve batıdan çevreleyen komşuları Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini yadsınamaz bir saldırgan realizmin beraberinde getirdiği siyasi çatışmanın boyunduruğuna terk etmektedir. Hâlbuki Ermenistan'ın ekonomik ve teknolojik gelişim noktasında

(*) Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

ihtiyaç duyduğu en önemli unsur, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasında karşılıklı bağımlılık kuramının öncüllerine uygun olarak yapılandırılmaya çalışılan bölgesel işbirliğine entegre olabilmektir. Fakat Ermenistan'da siyasal gücü elinde bulunduran aktörlerin Türkiye ve Azerbaycan gibi ülkelerle bölgesel bir işbirliği inisiyatifi geliştirebilmek gibi bir hedefleri bulunmamaktadır. Zira böyle bir inisiyatifin içerisinde yer alınabilmesi durumunda, tarihsel gerçeklerin söylem bazında çarpıtılması ve Ermeni toplumu nezdinde meşrulaştırılmasıyla sosyal anlamda inşa edilmiş olan konjonktürel siyasal kurgu ortadan kalkabilecektir. Bu durum Ermenistan'da çatışmadan beslenen siyasal ve askeri önderlerin etkinliğinin azalmasını da beraberinde getirebilecektir.

Ermenistan'ın çatışma ekseninde kurumsallaştırılmış olan dış politika yaklaşımı, bu ülkenin, Rusya ve Avro-Atlantik Dünya (ABD/AB) ile olan ilişkilerini de etkilemektedir. Nitekim Rusya, ABD ve AB gibi aktörlerin Ermenistan ile olan temasları, Ermenistan'ın bölge ülkelerinin büyük bir bölümü ile olan olumsuz ilişkileri nedeniyle, onların Güney Kafkasya stratejilerine de olumsuz yönde etki edebilecektir. Ermenistan'ın ekonomik ve askeri açıdan bağımlı olduğu Rusya, gerek bu bağımlılığın Ermenistan dış politikasını tahakküm altına alması, gerek bölgeye ilişkin olarak sahip olduğu coğrafi, tarihsel ve sosyo-kültürel avantajları, gerekse de bölge ülkeleri üzerindeki ekonomik ve siyasal etkinliği nedeniyle Güney Kafkasya özelindeki en etkin küresel aktör konumundadır. Bu bağlamda, Ermenistan'ın Rusya'ya olan yakınlığının, iç siyasal dengelerden ve askeri/ekonomik bağımlılıktan kaynaklanan bir tercih olmasının yanı sıra, Rusya'nın Güney Kafkasya özelindeki reel politik üstünlüğü ile yakından ilgili olduğu söylenebilir.

Bu çalışma özelinde, öncelikle Ermenistan dış politikasının oluşum sürecinde önemli rolü olan iç siyasal dengelerden bahsedilecektir. Daha sonra ise bu ülkenin Rus-

ya ve Avro-Atlantik Dünyası ile olan ilişkileri ulusal/bölgesel dengeler bağlamında anlamlandırılarak Ermenistan dış politikasının geleceğine dair öngörülerde bulunulacaktır.

Ermenistan'daki İç Siyasal Dengelerin Dış Politika Oluşumu Üzerindeki Etkileri

Siyasal yapılanmasını ve politika oluşum sürecini tamamiyle irredentist bir anlayış üzerine inşa etmiş olan Ermenistan'ın bağımsızlık süreci, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılma yönünde girişimlerde bulunmaya başladığı 1988'den itibaren ele alınabilir. Bu tarihe kadar, ABD ve Avrupa'da yaşayan diaspora Ermenilerinin kendilerini anavatan topraklarına ve Ermeni ulusal kimliğine bağlama istemlerinin¹ bir sonucu olarak sosyal inşacılık ekseninde ortaya koydukları² revizyonizm, Dağlık Karabağ Sorunu ile birlikte realist kuram bağlamında da anlamlandırılmış ve ulusal çıkar kavramı ile çatışma sürekliliği arasındaki bağ konsolide edilmiştir. SSCB'nin dağılması sonrası bağımsızlığına kavuşan Ermenistan, siyasal yapılanmasını merkezîyetçi ve otoriter temeller üzerine şekillendirmiştir. Ermenistan Anayasası, Ermenistan'ın demokratik bir hukuk devleti olduğunu kaydetse de, bu ülkenin bağımsızlık süreci esnasında ve sonrasında karşı karşıya kaldığı iç ve dış gelişmeler, eski bir Sovyet cumhuriyeti olarak otoriter ve baskıcı bir siyasal yapılanmaya zaten yatkın olan Ermenistan'ın, gerçek anlamda çoğulcu, eşitlikçi ve adil bir siyasal sistem geliştirmesini engellemiştir.

Ermenistan'ın demokrasiyi gerçek anlamda içselleştirememesinin sebeplerine göz gezdirdiğimizde, her şeyden önce, bu ülkenin bağımsızlık süreci esnasında bir savaş yaşamış olması etken bir faktör olarak görülebilir. Dağlık Karabağ Sorunu ekseninde Azerbay-

(1) Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005).

(2) Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol. 6, No. 2, 2000, pp. 147-182.

can ile yaşanan ve söylem boyutunda inşa edilmiş olan güvenlik kaygılarını üst perdeye taşıyan savaş, bağımsızlığını yeni elde etmiş Ermenistan'ın siyasal yapılanmasının demokrasiyi güvenlikçi yaklaşıma esir eden³ ve komşularına yaklaşım noktasında katıksız bir realizme yönelen otoriter bir temel üzerine şekillendirilmesinde etkili olmuştur. Nitekim Ermenistan, saldırgan realist bir yaklaşımla,⁴ Dağlık Karabağ Sorunu bağlamında Azerbaycan topraklarını resmen işgal ettiği için, bu devletten kendisine yönelecek bir saldırıya karşı teyakkuzda olması gerektiğinin farkındadır. Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgal eden ve irredentist söylemler ile hareket eden Ermenistan, ülke güvenliğini koruyabilme yönünde çabuk karar alıp uygulayabileceği bir siyasal düzen oturtmaya çalışmış ve bu bağlamda siyasal çoğulculuktan çok otoriterliğe yönelmiştir. Ermenistan'ın en önemli özelliklerinden biri, bağımsızlığını elde ettiği günden bu yana temel dış politika stratejisini "sözde soykırım" çarpıtması üzerine kurgulamış olmasıdır. Bu noktada Ermeni diasporasının rolü oldukça fazladır.⁵ Özellikle ABD ve Avrupa'da, ekonomik ve siyasal anlamda oldukça güçlü bir pozisyona kavuşmuş olan diaspora Ermenileri,⁶ bağımsızlığını elde ettiği tarihten itibaren büyük çaplı bir siyasal ve ekonomik kriz ile karşı karşıya kalan anavatanlarına yardım etmek için, bu devletin "sözde soykırım" yalanı üzerine kurgulanmış bir dış politika izlemesini sağlamaya çalışmışlar ve ülke içerisinden yükselebilecek farklı sesleri susturabilmek amacıyla, diaspora Ermenileri ile her alanda işbirliği içerisinde bulunacak ve Ermenistan'daki çatlak sesleri susturacak güçlü iktidarlar yaratılmasını istemişlerdir. Bu gerçeklik, Ermenistan'da iktidarı eline geçiren aktörlerin, otoriter yönetim kalıplarını oturtabilmelerini kolaylaştırmıştır.

Ermenistan'ın çoğulcu bir siyasal anlayıştan uzak kalmasının bir diğer nedeni de, bu ülkenin ekonomik gelişim düzeyinin oldukça düşük olmasıdır. Dağlık Karabağ Sorunu

nedeniyle, enerji zengini Azerbaycan; sözde soykırım iddiaları ve Ermeni Anayasası'nda Doğu Anadolu'yu "Batı Ermenistan" olarak addetmesi gerekçesiyle de Türkiye ile siyasal ve ekonomik ilişki içerisine giremeyen Ermenistan, bağımsızlık sonrası ekonomik gelişim için yeterli oranda sermaye, teknik donanım ve profesyonel destek alamadığı için oldukça zor durumda kalmıştır. Güneyden İran, kuzeyden de Gürcistan ve Rusya ile temas halinde olan Ermenistan, doğu ve batı komşuları ile temas kuramadığı ve Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan hattı ekseninde karşılıklı bağımlılık kuramı⁷ bağlamında kurgulanan enerji ile ticaret odaklı projelerde yer alamadığı için bölgeden tam manasıyla izole olmuştur. Bu durumun halk nezdinde tepki dalgası doğurması endişesi, Ermenistan'da iktidara gelen

- (3) Gagik Avagyan and Duncan Hiscock, "Security Sector Reform in Armenia", *Saferworld Small Arms and Security in the Caucasus Report*, May 2005.
- (4) Saldırgan realizm, uluslararası sisteme hâkim olan anarşinin devletlerin saldırgan bir politika izleyerek coğrafi ve siyasal genişleme yönünde harekete geçmelerine neden olacağını kaydeden bir yaklaşımdır. Bu kurama göre, devletler saldırgan ya da genişlemeci bir politika izlemeden önce böyle bir politika izlemenin kar-zarar hesabını yaparlar ve yarar kefesi zarar kefesine oranla ağır basarsa saldırganlığı benimserler. Sistemsel anarşi nedeniyle devletlerin tek başlarına karar alıp uygulayan birer aktör olduğunu kaydeden saldırgan realizm, devletlerin siyasal genişleme yönündeki iradelerini anlamlandıran bir yaklaşımdır. Daha fazla bilgi için bkz. Glenn H. Snyder, "Mearsheimer's World Offensive Realism and the Struggle For Security", *International Security*, Vol. 27, No. 1, Summer 2002, pp. 149-173.
- (5) Tatoul Manaseryan, "Diaspora the Comparative Advantage for Armenia", *Armenian International Policy Research Group*, Working Paper No. 4/14, January 2004.
- (6) Bahar Baser and Ashok Swain, "Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.3, No.1, 2009, pp. 45-62.
- (7) Karşılıklı bağımlılık, bir sistemin değişik yerlerindeki aktörlerin ya da olayların birbirlerini etkilediği durumlara gönderme yapar. Basit bir şekilde ifade edilirse, karşılıklı bağımlılık birbirine bağımlı olmak demektir. Karşılıklı bağımlılık kuramının işletilebilmesi noktasında 4 faktör önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar; bağımlılığın kaynakları, faydaları, görelî (nisbi) maliyetleri ve simetrisidir. Karşılıklı bağımlılığın temelinde fiziksel ya da toplumsal (ekonomik, siyasal algısal) faktörler bulunabilir. Burada bahsedilen proje bazı karşılıklı ekonomik bağımlılıktır ve taraflar adına pozitif toplamlı bir durum yaratmaktadır. Zira Güney Kafkasya'nın sahip olduğu kaynakların işbirliği temelinde paylaşılması ve tarafların her birinin belli oranlarda kazanç elde etmesi bu işbirliği sayesinde sağlanmaktadır. Ancak karşılıklı bağımlılığın taraflara her zaman için eşit kazanç sağladığı düşüncesi hatalıdır. Faydaların eşitsizliği ve görelî kazançların paylaşımı üzerine yapılacak bir inceleme bu durumu açıklıkla ortaya koyacaktır. Yani büyük bir pastanın paylaşımı noktasında da kimin en büyük dilimi alacağı bir çatışma ortamı doğurabilir. Ne var ki, Güney Kafkasya'daki bağımlılık ilişkisi henüz resmin tamamını ortaya koyacak bir gelişim çizgisine ulaştırılmadığı ve bölge ülkelerinin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyleri ile toplumsal refah düzeyleri arasında ciddi farklılıklar olduğu için, bu bağımlılık ilişkisinin oluşturması beklenen simetrisinin kısa vadede sorun yaratması beklenmemelidir. Karşılıklı bağımlılık kuramı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Joseph S. Nye ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Renan Akman (Çev.), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), ss. 350-364.

tüm aktörleri otoriter ve güvenlik odaklı bir siyasal algıya sürüklemektedir.

Başkanlık sistemine dayalı bir yönetim yapısı ile yönetilmekte olan Ermenistan'da milliyetçilik ve güvenlik odaklı siyasal algı o kadar kuvvetlidir ki, bağımsızlık sonrası Ermenistan Devlet Başkanlığı koltuğuna oturan isimlerin tamamı ya Dağlık Karabağ kökenlidir ya da bu bölgenin Azerbaycan'dan koparılması esnasında önemli bir rol oynamıştır.⁸ Bu gerçekliğin ortaya çıkışında diaspora Ermenilerinin çatışmacı tutumunun ve Ermeni toplumunun bütün benliğini adeta esir almış olan "sözde soykırım" faktörünün önemli bir payı vardır. Ermeni toplumu, 1915 yılında yaşanan olayları seçilmiş bir travma haline getirmiştir ve nesilden nesile aktarmaktadır.⁹ Siyasal ve ekonomik açıdan çok zor bir durumda olan, hatta Rusya'ya her anlamda bağımlı olan bir ülkenin,¹⁰ Türkiye ve Azerbaycan'a karşı takındığı çatışma odaklı tutumun arkasında, yaşanan acıları ve büyük bir bölümü çarpıtmadan kaynaklanan intikam olgusunu, Türkiye ile Azerbaycan toplumlarına yansıtma anlayışı yatmaktadır. Dağlık Karabağ Sorunu ertesinde, Ermenistan siyasetine ve ekonomisine eski askerlerin ve milliyetçi önderlerin hâkim olması,¹¹ realist kuramın öncüllerinin ve çatışmacı dış politika anlayışının tam manasıyla içselleştirilebilmesinin sağlanması ile alakalıdır.

Ekim 1991'de, bağımsız Ermenistan'ın ilk devlet başkanı olarak seçilen Levon Ter Petrosyan, bu göreve seçilmeden evvel 1 yıl boyunca Sovyet Ermenistan'ının başkanlığını da yürütmüştür. SSCB'den koparak bağımsızlığını elde eden çoğu ülkede olduğu gibi Ermenistan'da da SSCB döneminin tecrübeli siyasetçileri bağımsızlık sonrasında ön plana çıkmıştır. Ter Petrosyan da bu siyasetçilerden biridir. 1996 yılında yeniden başkan seçilse de, aşırı milliyetçi Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi)'nu ile ilişkilerinin iyi olmaması, hatta bu partiyi, yurtdışından yönetildiği gerekçesiyle kapatması, seçimlerde büyük çaplı yolsuzlukların yapıl-

dığı söylentisinin yayılması ve Ermenistan'ın içerisinde bulunduğu ekonomik durumun bir türlü iyileştirilememesi gerekçesiyle Ter Petrosyan'ın siyasal meşruiyeti giderek zayıflamıştır. Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülebilmesi için Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik girişimleri hızlandırma çabası içerisine giren Ter Petrosyan, ülkesinin komşuları ile sorunlarını halledebilmesi halinde siyasal ve ekonomik anlamda düzlüğe çıkabileceğini ve Rusya'ya olan bağımlılığın kurtulabileceğini görmüştür.¹² Ne var ki, özellikle Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü için harcadığı çaba ve Taşnak Partisi ile yaşadığı sorun nedeniyle, kendi hükümeti içerisinde dahi çatlak seslerin yükselmesi sonucunda Ter Petrosyan, 1998 yılında istifa etmiştir. Levon Ter Petrosyan'ın istifası, Dağlık Karabağ işgalinin sonlandırılmasını istemeyen ve "sözde soykırım" stratejisi odaklı bir dış politika izlenmesini isteyen diaspora Ermenilerinin işine gelmiştir. Aynı şekilde, Dağlık Karabağ Sorunu'na müdahil bir ülke olmasına karşın, Ermenistan ve Azerbaycan'a karşı kullanabileceği bir siyasal kozu kaybetmek istemeyen Rusya da bu durumdan memnun olmuştur.¹³ Ter Petrosyan'ın bölgesel işbirliğine yönelik çabalara girişmesinin kendi aleyhlerine olacak bir girişim olacağını düşünen ve Ermeni siyaseti ve

(8) Levon Ter Petrosyan, Dağlık Karabağ asıllı olmasa da bu bölgedeki faaliyetleri nedeniyle SSCB döneminde hapis yatmış bir isimdir. Robert Koçaryan ise Hankendi (Stepanakert) doğumlu eski bir askerdir ve işgal altındaki Dağlık Karabağ topraklarında kurulan, ancak hiçbir ülke tarafından tanınmayan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nde 1994-1997 yılları arasında başkanlık koltuğunda oturmuştur. Serj Sarkisyan da tıpkı Koçaryan gibi Dağlık Karabağ kökenlidir ve Ermeni ulusçuluğuna yaslanan aktörler ile çok yakın ilişkileri bulunmaktadır.

(9) Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2009).

(10) Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını karşılıklı bağımlılık ekseninde ifade edebilme noktasında ele alınması gereken en önemli husus, Ermenistan'ın mevcut konumu itibarıyla Rusya'nın Güney Kafkasya'daki askeri üssü olduğu gerçeğidir. Rusya, bu üssün varlığını koruyabilmek için Ermenistan'ın tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Yani Ermenistan'ın bir ülke olarak varlığı Rusya'nın Güney Kafkasya Stratejisi'ne bağımlıdır.

(11) Hatem Cabbarlı, *Ermenistan'da İktidar Mücadelesi*, (İstanbul: Barış Platin Basın Yayın, 2005).

(12) Nitekim Levon Ter Petrosyan ile Azerbaycan Hükümeti arasında, Dağlık Karabağ Sorunu'na kademeli bir çözüm bulunabilmesi yönünde yapılan görüşmeler oldukça olumlu bir şekilde ilerlerken, Levon Ter Petrosyan istifaya zorlanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Levon Zourabian, "The Nagorno Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?" , *Demokratizatsiya*, Vol.14, No.2, 2006, pp. 252-265.

(13) Turgut Demirtepe, *Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*, (Ankara: USAK Yayınları, 2011), ss. 43-49.

ekonomisinde etkin bir konumda bulunan eski askerler ve Karabağlı milliyetçiler de, bu istifa haberine oldukça sevinmişlerdir.

Milliyetçi Ermenilerin, güvenlik odaklı düşünen ve toplumsal statülerini bu gerçekliğe bağlı gören siyasal-askeri elitlerin, diaspora Ermenilerinin ve Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülmesini arzulamayan Rusya'nın desteği ile 1998 yılında devlet başkanlığına seçilen Robert Koçaryan, 2008'e kadar bu koltukta oturmuştur.¹⁴ Onun devlet başkanlığı dönemi, Ermenistan'ın tam bir ekonomik yıkımın içerisine girdiği, izlediği saldırgan realist dış politika nedeniyle ülkesinin bölgeden tam manasıyla izole olduğu, Rusya'ya olan bağımlılığın kritik eşik üzerine çıktığı ve hem siyasette hem de ekonomide mafya ağırlığının giderek arttığı bir döneme işaret etmektedir. Robert Koçaryan dönemi, Ermenistan siyaseti ve devlet aygıtının otoriter kalıplar üzerine temellendirildiği ve muhalefetin tam manasıyla göz hapsine alındığı bir sürece işaret etmektedir. Hiçbir zaman ispat edilemese de, Koçaryan ile onun döneminde oluşan mafya oluşumları ve çetelerin, muhalefete ve aykırı seslere karşı belli bir ittifak içerisinde hareket ettikleri, aralarında karşılıklı bir bağımlılığın olduğu anlaşılabilir.¹⁵

Robert Koçaryan ve halen başkanlık koltuğunda oturan Serj Sarkisyan dönemlerinde ise, Avro-Atlantik Dünyası'nın eski SSCB toprakları için öngördüğü "demokratik barış" teorisinin¹⁶ yadsındığı ve otoriter eğilimli ve kontrollü bir demokratik işleyişin teşkilatlandırılmaya çalışıldığı bir döneme işaret etmektedir. Koçaryan ve halefi Sarkisyan, siyasal ve ekonomik bağımlılık ilişkisi içerisinde olduğu Rusya'nın, Vladimir Putin öncülüğünde geliştirdiği "yönetilebilir demokrasi" anlayışına yönelmiş¹⁷ ve muhalif hareketleri sürekli olarak göz hapsinde tutmuştur.

Diaspora Ermenilerinin de Ermenistan'ın dış politika tercihleri üzerinde önemli bir ağırlığa sahip olduğu söylenmelidir. Hatta

diaspora Ermenileri ile mevcut konjonktürde iktidarı elinde tutan ve Dağlık Karabağ kökenli siyasetçiler, milliyetçi parti ve aktörler ile asker/sivil bürokrasinde oluşan üstü örtülü siyasal ittifak arasında Ermenistan'ın dış politika yönelimlerine ilişkin bir işbirliğinin olduğu da söylenebilir. ABD, Fransa, Rusya, Almanya gibi, uluslararası sistemin işleyişi noktasında ciddi bir ağırlığa sahip olan Batılı ülkelerde yaşamakta olan Ermeniler, birlikte hareket edebilme anlayışını içselleştirdikleri ve "sözde soykırım" odaklı tarihsel kurguyu kendi kimliklerinin tutanak noktası olarak gördükleri için, Soğuk Savaş döneminde bireysel ve toplumsal eylemlerle ortaya koydukları soykırım tezini, bugün kendilerine ait olarak gördükleri Ermenistan üzerinden yürütmektedirler. Soykırım unsuru, onlara kim olduklarını hatırlatan bir ulusal kimliklenme aracı haline gelmiştir. Ulusal kimlik oluşumu soykırım tezine sıkı sıkıya bağlı olduğu için, bu tezin reddedilmesi ya da dış politika bağlamında kullanılmaması diaspora Ermenilerinin zaman içerisinde içselleştirdikleri kimliklerini kaybetmeleri ya da yeniden inşa etmeleri anlamına gelecektir. Bu nedenle, diaspora Ermenilerine göre, Ermenistan'ın en önemli

(14) Stephan H. Astourian, "From Ter Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia", *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies*, Berkeley, 2000.

(15) Christoph H. Stefes, "Governance, the State and Systemic Corruption: Armenia and Georgia in Comparison", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.2, No.2, Spring 2008, pp. 73-83.

(16) Demokratik Barış Teorisi, demokratik kurum, kural ve normlar çerçevesinde yönetilen devletlerin birbirleriyle savaşa girmeyeceklerini ifade eden liberal/neoliberal karakterli bir işbirliği yaklaşımıdır. Ancak bu teori ile ilgili önemli bir kavramsal boşluk vardır. Demokrasinin tanımının bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye değişim göstermesi, barışın hangi demokratik algı üzerine inşa edileceğini bir sorunsal olarak ortaya koymaktadır. Ne var ki, demokratik barış teorisinin kuramcılarının daha çok Batılı düşünürler olması ve Soğuk Savaş sonrası bu kuramın en önemli savunucularının ABD ve AB olarak belirginleşmesi, demokratik barış teorisinin üzerinde durduğu demokrasi tanımının Batılı siyasal değerler üzerinde yükselen "siyasal çoğulculuğa, insan hak ve özgürlüklerine" dayalı liberal demokrasi olduğu anlaşılmalıdır. Kuram, Rusya'nın temsil ettiği "yönetilebilir demokrasi" uygulamasını ise dışlamaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Thomas C. Walker, "The Forgotten Prophet: Tom Paine's Cosmopolitanism and International Relations", *International Studies Quarterly*, Vol.44, No.1, 2000, pp. 51-72. James Lee Ray, "Does Democracy Cause Peace?", *Annual Review of Political Science*, Vol.1, 1998, pp. 27-46. Michael J. Williams, "Democracy and Democratization: The Problem with Using the Democratic Peace Theory As a Principle of Foreign Policy", *ISA 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides*, Washington, March 26, 2008.

(17) Kerim Has, "Putin-Medvedev Tandemi: Yönetilebilir Demokrasi?", *USAK*, 17 Ekim 2011, <http://www.usak.org.tr>, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2014).

görevi, sözde soykırım tezini uluslararası anlamda dile getirecek bir araç olarak kullanılabilir olması ve Ermeni Diasporası'nın her anlamda bütünleşebileceği bir kurumsal yapı olarak yükselmesidir. Diaspora Ermenileri, Ermenistan'ı ulusal kimliklenme sürecini yaşatacak ve kendilerinin tarih ve anavatanları ile bağlantılarını sağlayacak bir kurumsal bir "bağlantı objesi" olarak görmektedirler.¹⁸

Ne var ki, bu yaklaşım Ermenistan Devleti'nin bugün içerisinde bulunduğu siyasal ve ekonomik gerçeklik ile uyumlaşmamaktadır. Ekonomik anlamda Güney Kafkasya'nın ve hatta Avrasya Coğrafyası'nın en güçsüz devletlerinden biri olan, neredeyse tamamen Rusya'ya bağımlı hale gelmiş ve diaspora Ermenilerinin desteği ve hatta baskısı ile çatışmacı ve revizyonist bir dış politikayı içselleştirmek zorunda kalan Ermenistan, bölgede gerçekleştirilen büyük çaplı ticaret ve enerji projelerinden de dışlanmaktadır. Ermeni Hükümeti'nin bu noktada yaptığı en önemli yanlışlıklardan biri, uluslararası sisteme yeniden eklenilebilmek için bölgesel işbirliği ve barış içerisinde bir arada yaşama seçeneklerine yönelebilecekken, çatışma odaklı anlayışa sarılmayı sürdürmesi olmaktadır. Kuşkusuz bu tutumun arkasındaki en önemli faktör de, diaspora Ermenilerinin vereceği ekonomik ve hatta siyasal desteğe muhtaç konumda olan Ermenistan'ın, bu desteğe karşılık olarak kendi gerçekliğini hiçbir şekilde yansıtmayan çatışmacı bir dış politika anlayışına yönelmesi olmaktadır.

Diaspora Ermenileri, sosyo-kültürel ve toplumsal anlamda oldukça farklı ulusal kimlik edinim süreçlerinin içerisinde yer aldıkları için, etnik kimliklerini unutmamak ve farklı ülkelerde yaşasalar da etno-kültürel manada bir olduklarını vurgulayabilmek için soykırım söylemini kendilerine bir araç olarak seçmişlerdir. Anavatan topraklarında yaşayan soydaşlarına oranla çok daha farklı ve gelişkin bir sosyo-ekonomik ve kültürel toplumsallaşma yaşamış olan diaspora Ermenileri, kendilerinin Ermeni olduğunu ispat edebilmek ve tarihsel gelişim seyri içerisinde

benliklerini yitirmediklerini gösterebilmek için "acı ve özlem" üzerine kurgulanmış bir büyük soykırım çarpıtmasını psiko-sosyal bağlantı imgesi olarak kullanmaktadırlar. Diaspora için önemli olan, Ermenistan'ın diaspora Ermenilerinin çizdiği sözde soykırım odaklı çatışmacı dış politika çizgisini izlemesi ve kendilerine verilen ekonomik destek ile yetinmesidir. Nitekim bu yaklaşım, Ermenistan toplumunun önemli bir bölümünde çok ciddi bir eleştiri konusu haline gelmiş durumdadır. Diasporanın kendilerini siyasal ve ekonomik bir çıkmaza sürüklediği Ermenistan muhalefeti tarafından da dillendirilen bir husustur. Anavatan topraklarında sözde soykırım tabanlı bir dış politika izleyen bir Ermenistan'ın varlığı, uluslararası anlamda diasporanın soykırım odaklı kimliklenme sürecine katkıda bulunduğu için, bu devletin ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler ve Rusya ile kurdukları diplomatik ve siyasal ilişkilerin en önemli destekçisi diaspora olmaktadır. Ermeni asıllı ünlü Fransız müzisyen *Charles Aznavour*'un, Ermenistan'ın İsviçre Büyükelçiliği görevini üstlenmiş olması, bu durumun en önemli göstergesi olarak görülebilir.¹⁹ Ermeni diasporası, toplumsal ve siyasal manada etkin olduğu ülkelerin dış politika yaklaşımlarını çeşitli yollarla etkileyerek, mevcut Ermeni Yönetimi'nin izlediği çatışmacı ve işbirliğini yadsıyan dış politika yaklaşımına karşın, uluslararası sistemden tam manasıyla izole olmasını engellemekte ve bölgesel denklemlerden önemli ölçüde dışlanan anavatan topraklarının²⁰ biraz olsun nefes almasını sağlamaktadır.

Ermenistan Dış Politikası ve Rusya

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın Güney Kafkasya'daki en önemli müt-

(18) Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, (Ankara: USAK Yayınları, 2008).

(19) "Şarkıcı Aznavour Ermenistan'ın İsviçre Büyükelçisi", *NTVMS-NBC*, 6 Mayıs 2009, <http://www.ntvmsnbc.com/id/24964188>, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).

(20) Armen Ayvazyan, "The Enhancement of Armenia-Diaspora Relations as a Way of Addressing the Challenges Facing the Armenian Nation", May 20, 2005, http://hayq.org/upload/files/Enhancement_of_Armenia-Diaspora_Relations_ENG.pdf, (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2014).

tefiki Ermenistan olmuştur.²¹ Bu ittifakın birçok önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Ermenistan'ın, soykırım iddiaları ile Dağlık Karabağ'daki işgalin devamlılığı hususuna eklenmiş çatışmacı bir dış politika izlemesi ve bu dış politika anlayışının doğal bir sonucu olarak, bu ülkenin, Türkiye ve Azerbaycan ile büyük çaplı bir siyasal anlaşmazlığın içerisine sürüklenmesidir. Ermenistan'ın bağımsızlığına paralel olarak yaşanan Dağlık Karabağ'daki işgal esnasında, Rusya'nın, Ermenistan yanlısı bir tutum sergilemesi iki ülke ilişkilerinin bugününe de yansıyan önemli bir faktör olmuştur. Rusya, Türkiye ve Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da kendisini dışarıda bırakan ve Avrro-Atlantik Dünyası ile uyum içerisinde bir bölgesel kurgu yapılandırıldığını düşündüğü için, coğrafi anlamda iki ülke arasında kalmış olan Ermenistan'ı stratejik bir bölgesel partner olarak belirlemiştir. Bu minvalde, Rusya, Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı işgaline yönelik herhangi bir müdahalede bulunmamış ve bu ülkenin içerisine sürüklendiği diplomatik yalnızlığını gidermek, ekonomik, teknolojik ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak ve böylece Ermenistan'ın siyasal yapısına ve bölgesel tercihlerine etkide bulunabilmeyi hedeflemiştir.²² Rusya, ABD'de ve Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşayan ve ekonomik/siyasal anlamda oldukça etkin olduğu söylenebilecek diaspora Ermenileri aracılığıyla Avrro-Atlantik Dünyası'nın Ermenistan'ı kendi sistemsel nüfuzu altına alabileceğinden endişelenmiş ve yaptığı siyasal, ekonomik ve askeri yardımlar aracılığıyla Ermeni hükümetlerini ve diaspora Ermenilerini yanına çekmesini bilmiştir.

Ermenistan, içerisinde bulunduğu siyasal yalnızlığı aşabilmek ve kendi güvenliğini sağlayabilmek için Rusya'nın yardımına muhtaç olduğunun farkındadır.²³ Zira bu ülke doğudan Azerbaycan, batıdan da Türkiye tarafından sarılmıştır ve bu iki ülke ile büyük çaplı problemler yaşamaktadır. Rusya'nın Ermenistan'dan desteğini çekmesi halinde,

Dağlık Karabağ Sorunu'nun Azerbaycan ve Türkiye'nin istediği şekilde halledilmesi olasılığı da yüksektir. Ekonomik iflasın eşliğinde olan Ermenistan, siyasal bağımsızlığını sürdürebilmek için Rusya'dan gelecek ekonomik, askeri ve teknolojik yardıma muhtaç durumdadır. Rusya'nın Gürcistan'a uyguladığı siyasal baskının sona ermesi durumunda, Ermenistan'ın Gürcistan topraklarında yer alan Cevaheti Bölgesi üzerindeki siyasal emelleri de göz önünde bulundurulduğunda,²⁴ Gürcistan-Ermenistan İlişkileri'nin de kopma noktasına gelebileceği ortadadır. Böyle bir gelişmenin yaşanması halinde Rusya'dan Ermenistan'a doğalgaz götüren ve Gürcistan topraklarından geçen boru hattının da farklı aktörlerin kontrolüne girmesi söz konusudur. Nitekim Gürcistan'ın Rusya'dan gelerek Ermenistan'a uzanan doğalgaz boru hattını özelleştirmek istediğine ve Azerbaycan'ın da bu boru hattının işletmesine talip olduğuna dair haberler medyada yer almıştır.²⁵ Ne var ki, Rusya'nın Gürcistan ve Azerbaycan üzerine uyguladığı baskı ile bu girişim şimdilik kaydıyla askıya alınmış durumdadır. Rusya'nın Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan eden Abhazya ve Güney Osetya üzerindeki etkinliği ve bu bölgelere ilişkin sorunun çözümünde anahtar aktör konumunda olması, şimdilik kaydıyla, Gürcistan özelinde böyle bir gelişmenin yaşanmasını önlemektedir.

Ermenistan için Rusya'nın ifade ettiği kadar önemli olmasa da, Rusya için Ermenistan da önemli bir ülke konumundadır. Ermenistan, Güney Kafkasya'da Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında geliştirilmeye çalışılan bölgesel işbirliğini yakından izleme olanağı sunmakta ve Avrro-Atlantik Dünyası tarafından geliştirilen ve Rusya'nın

(21) Fırat Karabayram, *Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011).

(22) Kasım, *Soğuk Savaş...*, ss. 130-132.

(23) Cavid Veliev, "Kendini Yalnızlaştıran Ülke", *Ermeni Araştırmaları*, Nisan 2008, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2925>, (Erişim tarihi: 3 Eylül 2014).

(24) Kamer Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", *OAKA*, C.1, No.1, 2006, ss. 19-35.

(25) Elnur İsmayilov, "Güney Kafkasya'da Savaş Boruları Çalıyor", *Focus Haber*, 18 Kasım 2010, <http://www.focushaber.com/guney-kafkasya-da-savas-borulari-caliyor-y-34.html>, (Erişim tarihi: 28 Ağustos 2014).

stratejik önemini azaltma kapasitesine sahip doğu-batı yönlü enerji ve ticaret yollarının yapımını geciktirmektedir. Nitekim Dağlık Karabağ'daki işgal ve soykırım söylemine odaklanmış problemler nedeniyle, Ermenistan-Türkiye ve Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının kapalı olması neticesinde, enerji zengini Hazar Havzası'nı Avrupa'ya bağlayacak tek çıkış noktası, toprakları Rusya'nın da müdahalesiyle fiilen (Rusya için resmen) 3'e bölünmüş olan ve Rus baskısını her anlamda yakından hisseden Gürcistan olmaktadır. Güney Kafkasya'da Ermenistan odaklı olarak süregelen gerginlik ve çatışma riski, Türkiye'nin bölgedeki rolünü zayıflatırken uyguladığı dış politika gereğince gerginlikten fayda sağlayan Rusya, doğu-batı yönlü enerji aktarımı ve ticari ulaşım noktasında en güvenilir ülke olma özelliğini sürdürmektedir. Ermenistan'ın izlediği çatışmacı dış politika, AB'nin sahip olduğu yumuşak güce bağlı olarak, bölge ülkeleri arasında kurulacak karşılıklı bağımlılık ilişkisi bağlamında şekillendirilecek ve yönetsel, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda Avro-Atlantik Dünyası'nın sistemsel değerlerini içselleştirmiş bir bölgesel işbirliğinin oluşumunu engellemekte ve bu nedenle Rusya'nın bölgedeki siyasal etkinliği sürmektedir.

Ermenistan, Rusya'nın, İran ile Batı'ya karşı kurgulamaya çalıştığı bölgesel işbirliğinin sürdürülebilmesi açısından da önemlidir. Zira Rusya, Güney Kafkasya ekseninde oluşabilecek ve Gürcistan'ın da eklenilebileceği Türkiye-Azerbaycan İttifakı'nın yanı sıra, İran'ın kuzeyden çevrelenmesini sağlayacak Avro-Atlantik İttifakı yanlısı bir bölgesel yapının oluşmasından da çekinmektedir. NATO üyesi Türkiye'nin yanı sıra, Azerbaycan'ın, son dönemde İsrail ile gelişen askeri ve siyasal ilişkileri, Rusya'yı ve İran'ı ürkütmektedir. Ermenistan'ın İran ile imzaladığı enerji ve ulaştırma odaklı stratejik önemi yüksek antlaşmalar,²⁶ Rusya'nın da desteğiyle hayata geçirilebilecektir. Bunun yanı sıra İran'ın Dağlık Karabağ Sorunu ve soykırım iddiala-

rının tanıtılması yönlü girişimlerde Ermenistan'a destek vermesi²⁷ de Güney Kafkasya'da oluşturulabilecek Rusya-Ermenistan-İran İttifakı'nın, Türkiye ve Avro-Atlantik Dünyası karşısı stratejik çıkarlara hizmet edebileceğini göstermektedir.

Rusya'nın Ermenistan ile olan siyasal bağının arkasında yatan en önemli nedenlerden biri, bu ülkenin Ermenistan'da iktidarda olan çözümsüzlük ve çatışma yanlısı gruba ve onun en önemli destekçisi olan diaspora Ermenilerinin ortaya koyduğu tezlere destek vermesidir. Bilindiği gibi Rusya, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali esnasında işgalci Ermenileri durdurmak için herhangi bir girişimde bulunmamış, hatta Sovyet Ordusu'ndan bazı askerlerin Ermeni İşgaline destek verdiği ortaya çıkmıştı.²⁸ Nitekim Rusya'nın müdahalesi, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı ve Azerbaycan topraklarının %20'sini eline geçirmesinin hemen ardından gelmiş ve bu müdahale sonrasında işgal altındaki topraklarda Ermenistan yanlısı bir bölgesel statüko oluşmuştur. Rusya'nın bu tutumunun ardında Türkiye ile Azerbaycan'ın resmi anlamda olmasa da siyasal anlamda birleşik bir cephe halinde hareket ederek bölgeyi kontrol altına alacakları korkusu yatmaktaydı. Yine Rusya, özellikle diaspora Ermenilerinin kimlik tanımlamalarının bir parçası olan sözde soykırım dayatmasının uluslararası anlamda kabul edilmesi yönlü girişimlere de destek vermiştir. Rusya'nın bu tutumu, diaspora Ermenilerinin, Ermenistan Yönetimi'ni çatışmacı ve aşırı milliyetçi esaslar üzerinden yapılandırmaya yönelik yaklaşımı ile de uyumlaşmaktadır. Zira bugünkü Ermenistan Yönetimi izlediği bölge odaklı çatışmacı politikalar ile Güney Kafkasya'da siyasal istikrarın oluşumunu engellemekte ve Rusya'ya

(26) Fikret Ertan, "İran-Ermenistan İlişkileri Gittikçe Gelişiyor", *Zaman*, 18 Temmuz 2010.

(27) Mehmet Fatih Öztarsu, "İran'ın Dağlık Karabağ Politikaları", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 7 Temmuz 2010, <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1164/iranin-daglik-karabag-politikalari.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Ağustos 2014).

(28) Beşir Mustafayev, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları*, No. 29, Bahar 2011, s. 29.

sürekli olarak müdahil olabileceği bir bölgesel karmaşa yaratmaktadır. Rusya'nın Dağlık Karabağ Sorunu'na yönelik tutumu çerçevesinde hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı belli bir noktaya kadar siyasal kontrolü altında tutabiliyor olması²⁹ ve kendi isteklerini bu ülkelere dayatabilmesi, bölgesel çatışma ortamının mevcut bölgesel konjonktürde Rusya'nın işine geldiğini kanıtlamaktadır. Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü için AGİT tarafından oluşturulmuş Minsk Grubu'nun³⁰ en önemli üyesi olan Rusya, bu sorunun çözümü halinde özellikle Azerbaycan'a karşı kullanabileceği önemli bir siyasal silahı kaybedebileceği endişesiyle Ermenistan'ın çözümsüzlük odaklı stratejilerine destek verir durumdadır. Ermenistan'ın ekonomik istikrar ve gelişim noktasında tamamıyla kendisine bağımlı olması ve bu yönde Rusya'nın isteklerini karşılamaya hazır olması, diaspora Ermenileri ile de siyasal ortaklık içerisinde olan Rusya'nın işini kolaylaştırmaktadır.

Rusya'nın sözde soykırım iddiaları ile ilgili tutumu protokol krizi esnasında da tam manasıyla ortaya çıkmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki siyasal ilişkilerin düzelmesini kendi bölgesel çıkarları açısından olumsuz bir gelişme olarak görmesine karşın, sürecin dışında kalmamak için imzalanan protokollere destek verir bir görünüm sergileyen Rusya, daha sonraki dönemde protokollerin hayata geçirilmesi için taraflara, özellikle de Ermenistan'a, hiçbir ciddi uyarıda bulunmamıştır. Bu durum da göstermektedir ki, Rusya, Ermenistan'ı Güney Kafkasya Stratejisi'nin ağırlık merkezine konumlandırmıştır ve bu ülkeye olan yaklaşımı konjonktürel gelişmelere uygun olarak değişim gösterebilmekteyse de esasında Ermenistan Hükümeti'nin ve diaspora Ermenilerinin benimsediği çatışmacı ve uzlaşmaz yaklaşım kendi sistemsel çıkarlarıyla tam olarak uyumlaşmaktadır.

Ermenistan'ın Rusya'ya olan siyasal, askeri ve ekonomik bağımlılığı ve diaspora Ermenileri ile Rusya'nın sözde soykırım ile

Dağlık Karabağ Sorunları'na ilişkin "çözümsüzlük" seçeneğinde birleşmeleri, bu ülkenin siyasal geleceğinin orta vadede de çatışma yanlısı ve Rusya'nın sistemik ihtiyaçlarına dayalı bir şekilde yapılandırılacağını göstermektedir. Rusya, Ermenistan'da iktidarı elde tutan diaspora destekli aşırı milliyetçi ve muhafazakar bloğa destek vererek, bu ülkenin Türkiye ile Avro-Atlantik İttifakı'nın ortaklığında geliştirilen ticaret ve enerji odaklı projelerden ve bu projelerin hayata geçirilmesine yardımcı olacağı bölgesel işbirliği girişiminden soyutlanmasını sağlamaktadır. Bu durum Ermenistan'ın aleyhine bir sonuç doğurmasına karşın, Rusya'nın sistemsel ihtiyaçlarına uygun düşmektedir. ABD'nin önderliğindeki Avro-Atlantik Dünyası, 2009 yılında imzalanan protokoller ile Ermenistan'ı Türkiye üzerinden Batı'ya ve bölgesel işbirliği girişimlerine eklemlenmeye çalışmıştır.³¹ Ne var ki, Ermeni Hükümeti ile diaspora Ermenilerinin izlediği uzlaşmaz ve çatışmacı tutumun değişme emaresi göstermemesi neticesinde, Türkiye'nin büyük bir sorumluluğun altına girerek giriştiği bu çaba da sonuçsuz kalmıştır. Kuşkusuz bu durum en çok Rusya'yı mutlu etmiştir. Protokollerin hayata geçirilememesinin yanı sıra, Dağlık Karabağ Sorunu'na çözüm bulunabilmesi amacıyla Kazan başta olmak üzere gerçekleştirilen zirvelerin de sonuçsuz kalması,³² Rusya'nın arzuladığı bölgesel görünümün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Nitekim tüm bu çabalara karşın Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı sürmekte, Dağlık Karabağ Sorunu tüm çıplaklığı ile gözler önünde durmakta ve büyük çaplı ekonomik ve sosyal sorunlarla boğuşmakta olan Ermenistan'ın dış politika stratejisi hala soykırım odaklı olarak işletilmektedir.

(29) Galib Mammadov, "Nagorno Karabakh Conflict: Armenia's Victory or Nightmare?", *Foreign Policy Journal*, October 13, 2011, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/10/13/nagorno-karabakh-conflict-armenias-victory-or-nightmare-2>, (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2014).

(30) "Minsk Group", *OSCE*, <http://www.osce.org/mg>, (Erişim tarihi: 1 Eylül 2014).

(31) Aybars Görgülü, Alexander Iskandaryan ve Sergey Minasyan, "Yakınlaşma Sürecini İncelemek", *TESEV*, Ekim 2010, s. 9.

(32) Göktürk Tüysüzöğlü, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Kazan Başarısızlığı", *USAK*, 29 Haziran 2011, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2176>, (Erişim tarihi: 22 Eylül 2014).

Rusya, eski Sovyet cumhuriyetlerini ya da kendi yakın çevresinde gördüğü ülkeleri teşkilatlandırmaya çalıştığı Avrasya Ekonomik Birliği'ne dâhil etmeye çalışmaktadır.³³ Ekonomik bir bütünleşme girişimi olarak başlatılıp uzun vadede siyasal bir bütünleşmeye vurdurulmak isteneceği ifade edilen bu birlik sayesinde, Putin'in, dağılmasını büyük bir felaket olarak gördüğü SSCB'yi farklı bir isim, ideoloji ve kurumsal yapı doğrultusunda yeniden teşkilatlandırabilmek, Rusya'nın temel amacı olarak görülebilir.³⁴ Rusya'nın siyasal önderliğinde kurgulanacak olan bu birliğin, eski Sovyet coğrafyasının büyük bir bölümünü içerisine alması ve Rusya'nın küresel aktör olma hedefine dayanak olabilmesi hedeflenmektedir. Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyada varlık göstermesi beklenen Avrasya Ekonomik Birliği, başarılı olabilmesi halinde, Avro-Atlantik Dünyası'nın, Güney Kafkasya'nın da dâhil olduğu Avrasya anakarasındaki bölgesel/sistemsal etkinliğinin sınırlanması anlamında önemli bir rol oynayabilecektir. Yani Rusya lideri Putin'in ısrarla üzerinde durduğu çok kutuplu bir uluslararası sistem anlayışına eklenecek en önemli kurumsal yapılardan biri de Avrasya Ekonomik Birliği olacaktır.³⁵

Rusya, Güney Kafkasya'daki en önemli müttefiki Ermenistan'ın da bu birliğin içerisinde yer almasını arzulamaktadır.³⁶ Dağlık Karabağ meselesinin çözülmemiş olması nedeniyle özellikle Kazakistan'ın itirazlarına karşın, Rusya'nın bu konudaki tavrı nettir.³⁷ Ukrayna ve Gürcistan'ın aksine AB ile ortaklık ve serbest ticaret antlaşması imzalamayı reddeden ve Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olabilmeye yönünde bir irade beyanında bulunan Ermenistan Hükümeti'nin bu tavrı, Ukrayna'da yaşanan gelişmeler sonrası Rusya açısından çok daha anlamlı bir hale gelmiştir. Nitekim Ukrayna'da AB ile ortaklık ve serbest ticaret antlaşması imzalamak istemeyen ve Rusya yanlısı olarak bilinen Viktor Yanukovic, sokak gösterileri ile devrilmiş ve yerine gelen Batı yanlısı yönetimin ilk işi de Yanuko-

vic'in reddettiği ve Rusya'nın da şiddetle karşı çıktığı AB ile ortaklık antlaşmasını imzalamak olmuştur. Her ne kadar, Rusya, Kırım'ı ilhak ederek ve başta Donetsk ve Luhansk olmak üzere Doğu Ukrayna'da beliren Rusya yanlısı ayrılıkçıları desteklemeye devam etse de,³⁸ arka bahçesinde yer alan ve Avrasya Ekonomik Birliği içerisinde görmek istediği bir ülkeyi kaybetmiş gibi görünmektedir.

Ermenistan ise askeri, siyasal ve ekonomik anlamda bağımlı olduğu, Dağlık Karabağ'daki statükonun devamlılığı hususunda anahtar ülke konumunda olan ve kendi dış politika tezlerine yakın duran Rusya'yı kaybetmek istememektedir.³⁹ Ermeni Hükümeti, aynı zamanda, Rusya ile sorun yaşayan Gürcistan ve Ukrayna'nın ne tür problemlerle karşı karşıya kaldığını gördüğü için, Rusya'nın isteği dışında bir tercihte bulunmayı reel politik çıkarlarına aykırı görmektedir. Bu nedenle, AB ile ortaklık antlaşması imzalamaya ve Avro-Atlantik Dünyası'nın bir parçası olabilmeye yönünde bir tercih yapmaktansa, ülkedeki siyasal ortam ve demokratik işleyiş hususunda herhangi bir talepte bulunmayan, buna karşılık ekonomik ve askeri anlamda ciddi bir destek vaadinde bulunan Rusya'nın Avrasya odaklı bölgesel entegrasyon önerisine sıcak yaklaşmakta ve Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olmayı istemektedir. Bu üyelik,

(33) "Rusya'nın AB'ye Karşı Hamlesi: Avrasya Birliği Kuruldu", *AB Haber*, 29 Mayıs 2014, <http://www.abhaber.com/avrasya-birligi-kuruluyor>, (Erişim tarihi: 24 Eylül 2014).

(34) "Soviet Break-up Was Geopolitical Disaster Says Putin", *The Telegraph*, April 26, 2005, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/1488723/Soviet-break-up-was-geopolitical-disaster-says-Putin.html>, (Erişim tarihi: 24 Eylül 2014).

(35) Andrey Makarychev and Viatcheslav Morozov, "Multilateralism, Multipolarity, and Beyond: A Menu of Russia's Policy Strategies", *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, Vol. 17, No. 3, 2011, pp. 353-373.

(36) Lena Badeyan, "Russia Wants to See Armenia in the Eurasian Economic Union: EurAsEC Institute Director", *Public Radio of Armenia*, July 8, 2014, <http://www.armradio.am/en/2014/07/08/russia-wants-to-see-armenia-in-the-eurasian-economic-union-eurasec-institute-director>, (Erişim tarihi: 19 Eylül 2014).

(37) "Sarkisian Rejects Linkage Between Karabakh, Eurasian Union", *Azattyun*, June 1, 2014, <http://www.azattyun.am/content/article/25405787.html>, (Erişim tarihi: 20 Eylül 2014).

(38) "Ukraine Votes to Give More Power to East to End Separatist Fighting", *The Guardian*, September 16, 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/sep/16/ukraine-votes-more-power-separatist-east>, (Erişim tarihi: 24 Eylül 2014).

(39) Havva Memmedova, "Dağlık Karabağ Çatışmasının Çözülme Sürecinde Haydar Aliyev'in Diplomasi Yöntemi", *OAKA*, Cilt 4, No. 7, 2009, s. 186.

özellikle Kazakistan'ın Dağlık Karabağ odaklı itirazının aşılmasına paralel olarak orta vadede gerçekleşecek gibi görünmektedir.

Ermenistan Dış Politikası'nda ABD'nin Yeri

Rusya'nın, Soğuk Savaş döneminde olduğu üzere, Avrasya genelinde ve Güney Kafkasya özelinde bölgesel bir hegemonya kurarak yeniden bir küresel güç haline gelmesinin önlenmek istenmesi, Rusya'yı çevreleyen topraklarda Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını kazanan devletlerin siyasi ve ekonomik manada kontrol altına alınmasını ve Batılı değerlerin bu devletlere yerleştirilmesini gerekli kılmıştır.⁴⁰ Güney Kafkasya'da yer alan Ermenistan da, Rusya'nın yakın çevresinde yer alan ve Avro-Atlantik Dünyası'nın kontrolü altına almaya çabaladığı devletlerden biri olarak görülmelidir. Mevcut uluslararası sistemin ortaya çıkışı ve işleyişinde en önemli aktör olarak görülmesi gereken ABD'nin, Ermenistan'a yönelik dış politikasını da bu gerçeklik ekseninde değerlendirmek gerekir.

ABD'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikası sadece Rusya'yı baskılamak ve kontrol etmek üzerine kurulmuş değildir. Orta Asya-Hazar-Karadeniz hattı üzerinde bulunan enerji kaynaklarının güvenli ve istikrarlı bir şekilde Türkiye üzerinden Batı'ya aktarılması, Avrupa'dan Çin sınırına uzanan ticaret yollarının güvenliğinin ve kontrolünün elde tutulması ile hem ekonomik hem de siyasi anlamda çok büyük bir gelişim potansiyeline sahip olan Avrasya'da, Batı'nın sistemsel etkinliğini zorlayacak ve sorgulayacak bir küresel gücün ortaya çıkmasının önlenmek istenmesi de önemli birer faktördür.⁴¹

ABD'nin Ermenistan'a verdiği değer, bu küçük Kafkas ülkesinin sahip olduğu bölgesel işlevselliğinin oldukça üzerindedir. Zira Orta Asya-Hazar enerji kaynaklarının çıkarılması ve Batı'ya aktarılması anlamında Ermenistan'ın hiçbir rolü bulunmamaktadır. Ne Hazar'a, ne de Karadeniz'e kıyısı bulunma-

yan ve Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan-İran toprakları arasında sıkışmış küçük bir kara parçası olarak görülebilecek Ermenistan'da ekonomik değeri yüksek bir mineral kaynağı da yoktur. Bu küçük Kafkas ülkesi, sahip olduğu siyasi, ekonomik ve askeri kapasite ile uyumlu olmayan irredentist bir dış politika çizgisine savrulmuş ve ABD'nin bölgedeki en önemli rakibi olan Rusya'ya da her anlamda bağımlı hale gelmiştir.

Ermenistan'ın ABD açısından sorun yaratan bir diğer özelliği de, topraklarında Rus üssü barındıran tek Güney Kafkas cumhuriyeti olmasıdır. Gümrü'de konuşlanmış olan Rus Üssü, Rusya'nın Güney Kafkasya özelindeki bölgesel etkinliğini simgeleyen önemli bir unsurdur.⁴² Bunun yanı sıra, Ermenistan'ın, tarihsel bir çarpıtmaya ve revizyonist dış politika hasletlerine uygun olarak, Türkiye ve Azerbaycan ile büyük çaplı sorunlar yaşaması ve bu ülkeleri her türlü uluslararası platformda zor duruma sokması da ABD'nin işine gelmemektedir. Zira ABD, Orta Asya-Hazar-Karadeniz bağlantısının sağlanmasında önemli bir rolü olan enerji zengini Azerbaycan ile Soğuk Savaş döneminden beri en yakın müttefiklerinden biri olarak bilinen Türkiye'nin istikrarsızlaştırılmasını ve kendisinden uzaklaşarak Rusya, İran ve belki Çin'in de içerisinde bulunabileceği, farklı alternatiflere yönelmesini arzulamaktadır. Gürcistan'ın güneyinde yer alan Cevaheti Bölgesi'nde yaşayan Ermeni kökenli Gürcistan vatandaşlarının haklarını korumak bahanesiyle Gürcistan'ın içişlerine karışmaya çalışan Ermenistan,⁴³ ABD'nin Güney Kafkasya'daki en önemli müttefiki konumunda yer alan bir ülke ile de çatışmanın eşğine gelmiş durumdadır. Enerji ihtiyacı açısından Rusya'ya bağımlı olan ve Rus do-

(40) Svante E.Cornell, "US Engagement in the Caucasus: Changing Gears", *Helsinki Monitor*, No.2, 2005, pp. 111-119.

(41) Okan Mert, *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004), ss. 177-180.

(42) Fikret Ertan, "Putin, Gümrü'de", *Zaman*, 2 Aralık 2013, http://www.zaman.com.tr/fikret-ertan/putin-gumrude_2175995.html, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).

(43) "Georgia: The Javakheti Region's Integration Challenges", *International Crisis Group*, Europe Briefing No. 63, May 2011.

ğalgazının kendisine ulaşabilmesi noktasında Gürcistan'ın konumlandığı coğrafyaya muhtaç olan bir ülkenin,⁴⁴ bu ülkeye karşı böyle bir dış politika izliyor oluşu gerçekten ironiktir.

Yukarıda vurgulamış olduğumuz sebeplere dayalı olarak bir çıkarım yapacak olsak, ABD'nin Ermenistan'ı ödüllendirmektense cezalandıracağına ilişkin bir yaklaşımı benimsememiz gerekir. Ne var ki, ABD, Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrası bu ülkeyi diplomatik anlamda hiçbir şekilde dışlamakta ve kritik meselelerde de desteğini esirgememektedir. ABD'nin Ermenistan'a yönlendirdiği ekonomik yardım resmi rakamlara göre 2 milyar doları aşmış durumdadır.⁴⁵ Bu kalemin içerisine, verilen yatırım destekleri, Ermenistan'a yatırım yapmaları için yönlendirilen şirketler ve ekonomik işleyişin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için gönderilmiş olan makine ve teçhizat dâhil değildir.

ABD'nin Ermenistan'a verdiği büyük desteğin arkasında yatan en önemli unsur, bu ülkede yaşayan ve mevcudu, resmi rakamlarla, 500 bine yaklaşmış olan Ermeni diasporasıdır.⁴⁶ Başta Amerika Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America-AAA) ve Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (Armenian National Committee of America-ANCA) olmak üzere diaspora Ermenilerinin kimlik taleplerini dillendirmek, siyasal varlıklarını güçlendirmek ve anavatan ile olan bağlantılarını yönlendirmek üzere birçok kurumsal yapı ortaya çıkmış durumdadır. ABD'nin sahip olduğu siyasal yapının, lobiciliğe ve oy pazarlıklarına oldukça yatkın olan yapısı, mükemmel bir şekilde teşkilatlanmış ve büyük şehirlerde (Los Angeles, New York, New Jersey, Boston, vb.) ciddi bir nüfus yoğunluğuna sahip olan Ermeni diasporasının, Amerikan siyaseti ve dolayısıyla hükümeti üzerindeki etkinliğini arttırmaktadır. ABD'de yaşayan Ermenilerin, genel anlamda oldukça zengin ve toplum nezdinde saygı duyulan isimler haline gelmiş olmaları ve diasporanın tek bir ses halinde hareket edebilmeyi içselleştirmiş olması, bü-

yük bir oy ve ekonomik destek potansiyeline vurgu yapmaktadır.

ABD'nin, Ermenistan'ı Rusya'ya olan bağımlılığından ve İran ile geliştirmeye çalıştığı ulaştırma, ticaret ve enerji odaklı işbirliğinden⁴⁷ soyutlayabilmek ve bu küçük Kafkas ülkesini Avro-Atlantik Dünyası'nın temsil ettiği sistemik yapılanmaya bağlayabilmek için üzerinde durduğu en önemli husus, bu ülkenin bölgedeki Batı müttefikleri Türkiye ve Azerbaycan ile yaşadığı sorunlarından arındırılmasıdır. Dağlık Karabağ Sorunu'nun halledilmesi ve sözde soykırım odaklı Ermeni istemlerinin geri plana itilerek Türkiye-Ermenistan Sınırı'nın açılabilmesi, Ermenistan'ın içerisinde bulunduğu siyasal yalnızlığı ortadan kaldıracak ve bu ülkenin iflasın eşliğinde olan ekonomisini canlandıracak önemli bir gelişme olacaktır. Ermenistan-Türkiye ve Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sorunların halledilmesi, sınırların açılması ve ekonomik işbirliğinin başlatılması, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye hattında karşılıklı bağımlılık kuran çerçevesinde belirginleşen bölgesel işbirliği gerçekliğine⁴⁸ Ermenistan'ı da eklemeyeceği için oldukça önemli bir dönüm noktası olacaktır. Hiç şüphesiz, bu durum, ABD'nin eski SSCB toprakları için uygun gördüğü bir dönüşüm sürecini Güney Kafkasya özeline ve Karadeniz Havzası geneline yayacak simgesel bir değişim olabilecektir.

Ermenistan'ın, Rusya'nın kendi bölgesel/sistemsel etkinliğine eklemenecek bir bölgesel işbirliği girişimi olarak kurgulamaya çalıştığı Avrasya Ekonomik Birliği'ne katıl-

(44) Jon E.Chicky, "The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for US Policy" , *Silk Road Studies*, Policy Paper, February 2009.

(45) Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, (Ankara: USAK Yayınları, 2009), s. 185.

(46) "Total Ancestry Reported", *American Fact Finder*, http://factfinder2.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_10_1YR_B04003&prodType=table, (Erişim tarihi: 22 Eylül 2014).

(47) "Iran, Armenia Agree to Implement Energy, Transportation Projects" , *History of Truth*, September 19, 2011, http://www.historyoftruth.com/new/index.php?option=com_content&view=article&Itemid=119&id=10170, (Erişim tarihi: 20 Eylül 2014).

(48) Mehmet Dikkaya and Deniz Özyakışır, "Developing Regional Cooperation Among Turkey, Georgia and Azerbaijan: Importance of Regional Projects", *Perceptions*, Vol. 12, Spring/Summer 2008, pp. 93-118.

ma yönünde bir tercihte bulunmuş olması ABD'nin Güney Kafkasya'ya ilişkin planlarına zarar verebilecek bir gelişme olacaktır.⁴⁹ Nitekim Ermenistan'ın da üyesi olacağı bu birliğin orta vadede başarılı olması halinde bölgeye daha çok "sert güç" unsurları ile yaklaşan Rusya ciddi bir "yumuşak güç" de yaslanır hale gelecek⁵⁰ ve ABD/AB ile yakınlaşmayı ya da Batı'nın sistemsel etkinliğine eklenmeyi kendi ekonomik/siyasal gelişimleri açısından tek çıkar yol olarak gören diğer Güney Kafkas ülkelerinin önüne de farklı bir alternatif konmuş olacaktır. Bu nedenle, ABD, gerek diaspora eliyle, gerekse de farklı kanallardan Ermenistan'ı Avrasya Ekonomik Birliği tercihinden vazgeçirmeye çalışmıştır. Ne var ki, diaspora Ermenileri ile Rusya'nın, Ermenistan'ın çözümsüzlüğe yaslanan çatışmacı dış politika yaklaşımı hususunda ortak çıkarlarda birleşmesi, AB ile imzalanacak ortaklık antlaşması nedeniyle Batı ile Rusya arasında kalan Ukrayna'nın içerisine sürüklendiği siyasal karmaşa ve Ermenistan'ın Rusya'ya olan yadsınamaz bağımlılığı, bu çabanın başarılı olmasını engellemektedir. Ermenistan'ın Gürcistan gibi AB ile ortaklık antlaşması imzalamaktansa⁵¹ Avrasya Ekonomik Birliği'ni tercih etmesi, ABD'nin, Güney Kafkasya özelinde "yumuşak gücünden" yararlanmaya çalıştığı AB'nin de Ermenistan ile Rusya arasındaki bağı kesme konusunda başarılı olamadığını kanıtlamaktadır.

Ermenistan Dış Politikası'nda AB'nin Rolü

Güney Kafkasya, AB'nin kendi sistemsel etkinliğine eklememeyi amaçladığı önemli bir bölgedir. Bölgenin AB için bu denli önemli görülmesinin en önemli nedeni, Hazar'da bulunan enerji kaynaklarına ulaşılabilmesi ve böylece Rusya'ya olan enerji bağımlılığının azaltılarak alternatif enerji kaynaklarına ulaşabilmesi yönünde Güney Kafkasya'nın doğal ve kritik bir role sahip olmasıdır.⁵² Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin AB'nin ifade ettiği siyasal, ekonomik ve

toplumsal değerlere entegre olması halinde Rusya'nın ve hatta İran'ın bu bölgedeki siyasal etkinliğinin azaltılabilecek olması, AB'nin Güney Kafkasya ile olan temaslarının ABD tarafından da desteklenmesini beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan, bölgeye yaklaşım noktasında AB ile ABD'nin genel olarak aynı çizgide bulunduğunu söylemek gerekir.

AB, Güney Kafkasya'da istikrarın ve işbirliğinin kurumsallaştırılmasını arzulamaktadır. Nitekim bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin işbirliği çerçevesinde şekillendirilebilmesi halinde, AB için çok önemli olan doğu-batı yönlü enerji projelerinin sayısı ve etkinliği artırılabilir ve Hazar-Karadeniz bağlantısı üzerinde Rusya'ya alternatif bir ticari rota yaratılabilecektir. Örneğin, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu gibi projeler eliyle Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında kurumsallaştırılmaya çalışılan bölgesel işbirliğine AB de diplomatik ve ekonomik anlamda destek vermiştir. Hatta Türkiye ile Azerbaycan arasında geliştirilmeye çalışılan TANAP (Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi) AB'nin de desteklediği bilinmektedir.⁵³ Zira bu projeler Rusya'ya olan enerji ve ticaret odaklı bağımlılığı azaltmayı hedefleyen AB'nin dış politika stratejisi ile uyumludur.

AB, Güney Kafkas cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini çeşitli program ve projelerle kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Bu program ve projelerden en önemlileri, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin ekonomik ve siyasal dönüşüm süreçlerine teknik

(49) Ariel Cohen, "Russia's Eurasian Union Could Endanger the Neighborhood and US Interests", *The Heritage Foundation Backgrounder*, No. 2804, June 2013.

(50) Rilka Dragneva and Kataryna Wolczuk, "Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?", *Chatham House Briefing Paper*, August 2012.

(51) "EU Signs Pacts with Ukraine, Georgia and Moldova", *BBC News*, June 27, 2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-28052645>, (Erişim tarihi: 21 Eylül 2014).

(52) Jaroslaw Wisniewski, "EU Energy Diversification Policy and the Case of South Caucasus", *Political Perspectives*, Vol. 5, No. 2, 2011, pp. 58-79.

(53) "TANAP'ın Önemi Avrupa Parlamentosu'nda Gündem Oluşturdu", *Hazar Strateji Enstitüsü*, 5 Mart 2014, http://www.hazar.org/newsdetail/haberler/tanap_in_onemi_avrupa_parlamentosu_nda_gundem_olusturdu_658.aspx, (Erişim tarihi: 25 Eylül 2014).

destek vermeyi hedefleyen TACIS Programı, bölgenin ulaştırma altyapısını iyileştirmeyi amaçlayan Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) ile aynı rotada petrol ve doğalgaz taşımacılığının altyapısını iyileştirmeyi temel hedef olarak belirlemiş olan INOGATE olmuştur.⁵⁴ 2004 yılında yürürlüğe giren Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında AB'nin özellikle eski SSCB topraklarına yönelik ilgisini açıkça ifade etmesi ile birlikte Güney Kafkas ülkelerinin de bu politika kapsamında değerlendirileceği anlaşılmıştır.⁵⁵ AB, bu program eliyle çoğulcu demokrasi, serbest pazar ekonomisi, insan hakları ve azınlıkları korumayı önceleyen bir anlayışın Güney Kafkas cumhuriyetlerinin de içerisinde yer aldığı eski Sovyet cumhuriyetleri tarafından içselleştirilmesini istemiş ve bu ülkelerdeki otoriter siyasal anlayışın sorgulanmasını istemiştir. Ne var ki, geline nokta, AB Komşuluk Politikası'nın istenen hedefe ulaşabildiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Bunun en önemli nedenleri; AB'nin, gerçekleştirilen genişleme süreçleri sonunda ciddi bir yapısal, ekonomik ve siyasal krize sürüklenmesi, Komşuluk Politikası'nın beraberinde getirdiği dönüşüm sürecinin Güney Kafkas cumhuriyetlerinin de içerisinde yer aldığı hedef ülkeler tarafından yeterince benimsenmemiş olması ve tabii ki Rusya'nın muhalefeti olmuştur.

Rusya, AB'nin Güney Kafkasya'ya yönelmesini, ABD ile birlikte kendisine karşı kurgulanan düşmanca bir strateji olarak görmüş ve "arka bahçesi" olarak gördüğü bu bölgede, Rusya'nın bölgesel/sistemsel çıkarlarını zedeleyecek bir dönüşüm ve entegrasyon sürecinin başlatılabilmesini engellemek istemiştir. Rusya'nın, Gül Devrimi neticesinde ABD ve AB ile yakınlaşmayı temel siyasal yönelim olarak benimseyen Gürcistan'a karşı giriştiği askeri/siyasal operasyon sonucunda bu ülkenin toprak bütünlüğünü kendisi açısından resmen ortadan kaldırması, Dağlık Karabağ meselesini Azerbaycan'a karşı sürekli bir koz olarak ileri sürmesi ve Ermenistan ile olan

müttefiklik ilişkisini "bağımlılık" ekseninde dönüştürmesi, bu ülkenin AB'nin Komşuluk Politikası'nı etkisiz kılmak amacıyla yaptığı manevralardan en önemlileri olarak görülmektedir.

Ermenistan, AB ile olan ilişkilerini geliştirmek ve birliğin ifade ettiği ekonomik, ticari ve siyasal gelişmişlikten yararlanmak istemesine karşın,⁵⁶ öngörülen demokratik, siyasal ve ekonomik dönüşüm programını gerçekleştirme yönünde oldukça isteksiz ve yavaş hareket etmesinin yanı sıra her anlamda bağımlı olduğu Rusya'nın karşı çıkıyor olması nedeniyle AB'ye eklenme anlayışını ikinci plana itmiştir. Zira kurgulanmış olan otoriter siyasal anlayışın AB'nin öngördüğü reformlarla değişmek zorunda olması, daha önce bahsetmiş olduğumuz güvenlikçi çizgideki diaspora ve Rusya destekli asker-sivil siyasal koalisyonunun iktidardan uzaklaşmasına neden olabilecektir. Bu nedenle, Ermenistan Hükümeti, AB tarafından önerilen ve Gürcistan'ın imzaladığı ortaklık ve serbest ticaret antlaşması yerine Rusya'nın kurumsallaştırmaya çalıştığı Avrasya Ekonomik Birliği tercihinin yönelmiştir.

Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılma yönünde bir tercihte bulunmasının en önemli nedeni Rusya'ya olan askeri, siyasal ve ekonomik bağımlılığıdır. Bu tercihe yön veren ikinci önemli neden ise, Dağlık Karabağ'daki işgalin ancak Rusya'nın diplomatik desteği ile devam edebileceğine yönelik ön kabul olarak değerlendirilebilir.⁵⁷ Nitekim AB, tıpkı ABD gibi, bölgesel istikrar ve işbirliğinin sağlanabilmesi için tıpkı diğer bölgesel

(54) Yelda Demirağ, "EU Policy Towards South Caucasus and Turkey", *Perceptions*, Vol. 9, No. 4, Winter 2004, pp. 91-105.

(55) Vincenc Kopecek, "European Neighbourhood Policy: Does the Tool Work? Area Study of the South Caucasian Countries", *Contemporary European Studies*, No. 1, 2011, pp. 5-22.

(56) "Armenia Could Serve As Platform For Dialogue Between EU and Eurasian Economic Union", *TERT*, September 18, 2014, <http://www.tert.am/en/news/2014/09/18/harutyunyan3>, (Erişim tarihi: 25 Eylül 2014).

(57) Stephen B. Riegg, "Russia Can't Let Nagorno-Karabakh Slip into War", *The Moscow Times*, August 11, 2014, <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/russia-cant-let-nagorno-karabakh-slip-into-war/504902.html>, (Erişim tarihi: 25 Eylül 2014). Avinoam Idan, "Resurgence of the Nagorno-Karabakh Conflict-A Russian Move on the Ukraine Chessboard", *The Central Asia-Caucasus Analyst*, September 2014.

sorunlarda olduğu gibi Dağlık Karabağ meselesine çözümün en kısa sürede bulunabilmesini arzulamaktadır. Üçüncü önemli neden ise, AB'nin öngördüğü siyasal-ekonomik dönüşüm sürecinin oldukça maliyetli, sancılı ve uzun erimli olacağına düşünülmesidir. Hâlbuki Rusya'nın teşkilatlandırmaya çalıştığı Avrasya Ekonomik Birliği'nin Ermenistan'ın özellikle siyasal yapısına ilişkin belirgin bir değişim talebi olmayacağı açıktır. "Yönetilebilir demokrasi"⁵⁸ diye adlandırılan otoriter bir yönetim anlayışına yaslanan Rusya'nın önderliğini yapacağı ve üyelerinin hemen hepsinin otoriter ve Batılı anlamda siyasal değişime kapalı olacağı bir bölgesel entegrasyon girişimi ekseninde Ermenistan'ın otoriter siyasal anlayışının bir sorun ifade etmeyeceği açıktır. Bu bakımdan, Güney Kafkasya ülkeleri içerisinde AB'ye en uzak olan ülkenin Ermenistan olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Sonuç

Ermenistan, irredentizme eklemlenmiş revizyonist bir söylem çerçevesinde başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere komşularına yönelik çatışmacı bir dış politika anlayışını kurumsallaştırmıştır. Bu anlayışın yansımaları bulduğu en önemli iki husus ise Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ topraklarında sürdürülen işgal ve 1915'de Osmanlı döneminde gerçekleştirilen "Ermeni tehcirini" esnasında yaşanan olayları "soykırım" olarak kabul ettirmeye yönelik girişimler olmaktadır. Ermenistan'ın benimsediği bu dış politika anlayışının oluşumunda Ermeni ulusçuluğuna yaslanan siyasi parti/aktörler ve Dağlık Karabağ kökenli asker/sivil aktörler ile soykırım söylemini kendi kimliklerini şekillendiren temel unsur olarak gören diaspora Ermenileri arasında oluşan fiili koalisyon önemli bir rol oynamaktadır. Ne var ki, izlenen çatışmacı dış politika anlayışı Ermenistan'ın bölgesel bir izolasyonun içerisine sürüklenmesine neden olmuştur.

Ermenistan dış politikasının işleyişinde en önemli rol Rusya'ya aittir. Rusya,

Güney Kafkasya'daki diğer cumhuriyetler ile yaşadığı sorunlara karşın, Ermenistan ile çok yakın ilişkilere sahiptir. Güney Kafkasya'daki tek Rus askeri üssünün bulunduğu bu ülke, askeri, siyasal ve ekonomik anlamda Rusya'ya tam manasıyla bağımlı durumdadır. Türkiye ve Azerbaycan ile ciddi sorunlar yaşayan ve Gürcistan ile ilişkileri de çok iyi seviyede olmayan Ermenistan, kendi güvenliğinin sağlanabilmesi konusunda Rusya'ya bağımlıdır. Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda anahtar ülke olması Ermenistan'ı Rusya'ya mahkûm kılan bir başka önemli faktördür. Rusya'nın itirazlarına karşın bu ülkede uzaklaşarak AB/ABD yanlısı bir duruşa yaslanmak isteyen Gürcistan ve Ukrayna'nın içerisine sürüklendiği olumsuz toplumsal/siyasal görünüm, Ermenistan'ı, Rusya aleyhinde bir tercih yapmaktan alıkoyacak bir başka unsurdur. Bu bağlamda, Ermenistan'ın AB ile ortaklık ve serbest ticaret antlaşması yapmaktansa Rusya'nın öngördüğü Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılma tercihinde bulunması anlaşılabilir bir husus haline gelmektedir.

Ermenistan, diaspora Ermenilerinin siyasal etkinliği nedeniyle ABD dış politikasında her daim gündemde olmaktadır. ABD'nin Güney Kafkasya'yı Rus etkinliğinden uzaklaştırarak bu ülkenin arka bahçesinin önemli bir bölümünü kontrolü altına almayı hedeflediği göz önünde bulundurulduğunda, arka bahçede yer alan bir ülke olarak Ermenistan'ın önemli olduğu anlaşılabilir. ABD'nin bölgeye yönelik yaklaşımının enerji aktarımı, ticaret ve Batılı değerler ekseninde bir siyasal dönüşümün altını çizdiği dikkate alındığında, bölgesel istikrar ve işbirliğinin önemli olduğu rahatlıkla görülebilecektir. Ermenistan'ın çatışmacı dış politika anlayışı ve Rusya'ya olan bağımlılığı ise bu strateji ile uyumlaşmamaktadır. Benzer bir durum Güney Kafkasya'ya olan yaklaşım hususunda ABD ile ortak hareket ettiğini söyleyebileceğimiz AB için de geçerlidir. Komşuluk Politikası çerçevesinde

(58) Stephen K. Wegren and Andrew Konitzer, "Prospects For Managed Democracy in Russia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 6, 2007, pp. 1025-1047.

demokratik siyasal dönüşüm, serbest pazar ekonomisi ve insan hakları ile azınlıklara saygı gibi hususlar ekseninde Ermenistan'a yaklaşan ve bu ülkenin benimsediği otoriter siyasal yapı ile çatışmacı dış politikayı değiştirmeyi hedefleyen AB, öngörülen reform programının oldukça maliyetli ve mevcut siyasal anlayışı ortadan kaldırmaya yönelik içeriği ve Rusya'nın Ermenistan üzerine uyguladığı baskı nedeniyle şimdye kadar herhangi bir başarı elde edememiştir. Ermenistan'ın bu tutumu, Rusya'ya alternatif olacak enerji ve ticaret projeleri üzerinde duran ve bu nedenle Güney Kafkasya'da yer alan ülkeler arasında işbirliğinin egemen olmasını isteyen AB'yi hayal kırıklığına uğratmaktadır.

Ermenistan, Rusya'nın kendi bölgesel/sistemsel egemenliğini bir yumuşak güç uygulaması ekseninde kurumsallaştırmaya çalıştığı ve eski SSCB topraklarına odaklanmış bir bölgesel entegrasyon girişimi olan Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olmak istemektedir. Ermenistan'ın incelemeye çalışığımız dış politika anlayışı ve Rusya'nın bu ülkeye atfettiği önem göz önünde bulundurulduğunda, bu tercihin anlaşılabilir ve mantıklı bir temele sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Ermenistan'ın mevcut dış politika anlayışını ve Rusya yanlısı tutumunu değiştirecek önemli bir gelişme (Dağlık Karabağ meselesine çözüm bulunması gibi) olmadığı takdirde, bu ülkenin farklı bir dış politika tercihine yönelmesi beklenmemelidir.

Kaynakça

"Armenia Could Serve As Platform For Dialogue Between EU and Eurasian Economic Union", *TERT*, September 18, 2014, <http://www.tert.am/en/news/2014/09/18/harutyunyan3>, (Erişim tarihi: 25 Eylül 2014).

"Georgia: The Javakheti Region's Integration Challenges", *International Crisis Group*, Europe Briefing No. 63, May 2011.

"Iran, Armenia Agree to Implement Energy, Transportation Projects", *History of Truth*, September 19, 2011, http://www.historyoftruth.com/new/index.php?option=com_content&view=article&Itemid=119&id=10170, (Erişim tarihi: 20 Eylül 2014).

"Minsk Group", *OSCE*, <http://www.osce.org/mg>, (Erişim tarihi: 1 Eylül 2014).

"Rusya'nın AB'ye Karşı Hamlesi: Avrasya Birliği Kuruldu", *AB Haber*, 29 Mayıs 2014, <http://www.abhaber.com/avrasya-birligi-kuruluyor>, (Erişim tarihi: 24 Eylül 2014).

"Sarkisian Rejects Linkage Between Karabakh, Eurasian Union", *Azatutyun*, June 1, 2014, <http://www.azatutyun.am/content/article/25405787.html>, (Erişim tarihi 20 Eylül 2014).

"Soviet Break-up Was Geopolitical Disaster Says Putin", *The Telegraph*, April 26, 2005, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/1488723/Soviet-break-up-was-geopolitical-disaster-says-Putin.html>, (Erişim tarihi: 24 Eylül 2014).

"Şarkıcı Aznavour Ermenistan'ın İsviçre Büyükelçisi", *NTVMSNBC*, 6 Mayıs 2009, <http://www.ntvmsnbc.com/id/24964188>, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).

"TANAP'ın Önemi Avrupa Parlamentosu'nda Gündem Oluşturdu", *Hazar Strateji Enstitüsü*, 5 Mart 2014, http://www.hazar.org/newsdetail/haberler/tanap_in_onemi_avrupa_parlamentosu_nda_gundem_olusturdu_658.aspx, (Erişim tarihi: 25 Eylül 2014).

"Total Ancestry Reported", *American Fact Finder*, http://factfinder2.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_10_1YR_B04003&prodType=table, (Erişim tarihi: 22 Eylül 2014).

"Ukraine Votes to Give More Power to East to End Separatist Fighting", *The Guardian*, September 16, 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/sep/16/ukraine-votes-more-power-separatist-east>, (Erişim tarihi: 24 Eylül 2014).

Astourian, Stephan H., "From Ter Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia", *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies*, Berkeley, 2000.

Avagyan, Gagik and Hiscock, Duncan, "Security Sector Reform in Armenia", *Saferworld Small Arms and Security in the Caucasus Report*, May 2005.

Ayvazyan, Armen, "The Enhancement of Armenia-Diaspora Relations as a Way of Addressing the Challenges Facing the Armenian Nation", May 20, 2005, http://hayq.org/upload/files/Enhancement_of_Armenia-Diaspora_Relations_ENG.pdf, (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2014).

Badeyan, Lena, "Russia Wants to See Armenia in the Eurasian Economic Union: EurAsEC Institute Director", *Public Radio of Armenia*, July 8, 2014, <http://www.armradio.am/en/2014/07/08/russia-wants-to-see-armenia-in-the-eurasian-economic-union-urasec-institute-director>, (Erişim tarihi: 19 Eylül 2014).

Baser, Bahar and Swain, Ashok, "Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study of Armeni-

an Diaspora” , *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.3, No.1, 2009, pp. 45-62.

Cabbarlı, Hatem, *Ermenistan’da İktidar Mücadelesi*, (İstanbul: Barış Platin Basın Yayın, 2005).

Chicky, Jon E., “The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for US Policy” , *Silk Road Studies*, Policy Paper, February 2009.

Cohen, Ariel, “Russia’s Eurasian Union Could Endanger the Neighborhood and US Interests” , *The Heritage Foundation Backgrounder*, No. 2804, June 2013.

Cornell, Svante E., “US Engagement in the Caucasus: Changing Gears” , *Helsinki Monitor*, No.2, 2005, pp. 111-119.

Demirağ, Yelda, “EU Policy Towards South Caucasus and Turkey” , *Perceptions*, Vol. 9, No. 4, Winter 2004, pp. 91-105.

Demirtepe, Turgut, *Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*, (Ankara: USAK Yayınları, 2011).

Dikkaya, Mehmet and Özyakışır, Deniz, “Developing Regional Cooperation Among Turkey, Georgia and Azerbaijan: Importance of Regional Projects” , *Perceptions*, Vol. 12, Spring/Summer 2008, pp. 93-118.

Dragneva, Rilka and Wolczuk, Kataryna, “Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?” , *Chatham House Briefing Paper*, August 2012.

Ertan, Fikret, “İran-Ermenistan İlişkileri Gittikçe Gelişiyor” , *Zaman*, 18 Temmuz 2010.

Ertan, Fikret, “Putin, Gümrü’de” , *Zaman*, 2 Aralık 2013, http://www.zaman.com.tr/fikret-ertan/putin-gumrude_2175995.html, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).

Görgülü, Aybars, Iskandaryan, Alexander ve Minasyan, Sergey, “Yakınlaşma Sürecini İncelemek” , *TESEV*, Ekim 2010.

Guzzini, Stefano, “A Reconstruction of Constructivism in International Relations” , *European Journal of International Relations*, Vol. 6, No. 2, 2000, pp. 147-182.

Has, Kerim, “Putin-Medvedev Tandemi: Yönetilebilir Demokrasi?” , *USAK*, 17 Ekim 2011, <http://www.usak.org.tr>, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2014).

Idan, Avinoam, “Resurgence of the Nagorno-Karabakh Conflict-A Russian Move on the Ukraine Chessboard” , *The Central Asia-Caucasus Analyst*, September 2014.

Ismayilov, Elnur, “Güney Kafkasya’da Savaş Boruları Çalıyor” , *Focus Haber*, 18 Kasım 2010, <http://www.focushaber.com/guney-kafkasya-da-savas-borulari-caliyor-y-34.html>, (Erişim tarihi: 28 Ağustos 2014).

Karabayram, Fırat, *Güney Kafkasya Jeopolitiğinin Rusya Gerçeği*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011).

Kasım, Kamer, “11 Eylül Sürecinde Kafkasya’da Güvenlik Politikaları” , *OAKA*, C.1, No.1, 2006, ss. 19-35.

Kasım, Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, (Ankara: USAK Yayınları, 2009).

Kopecek, Vincenc, “European Neighbourhood Policy: Does the Tool Work? Area Study of the South Caucasian Countries” , *Contemporary European Studies*, No. 1, 2011, pp. 5-22.

Laçiner, Sedat, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, (Ankara: USAK Yayınları, 2008).

Makarychev, Andrey and Morozov, Viatcheslav, “Multilateralism, Multipolarity, and Beyond: A Menu of Russia’s Policy Strategies” , *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, Vol. 17, No. 3, 2011, pp. 353-373.

Mammadov, Galib, “Nagorno Karabakh Conflict: Armenia’s Victory or Nightmare?” , *Foreign Policy Journal*, October 13, 2011, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/10/13/nagorno-karabakh-conflict-armenias-victory-or-nightmare-2>, (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2014).

Manaseryan, Tatoul, “Diaspora the Comparative Advantage for Armenia” , *Armenian International Policy Research Group*, Working Paper No. 4/14, January 2004.

Memmedova, Havva, “Dağlık Karabağ Çatışmasının Çözümleme Sürecinde Haydar Aliyev’in Diplomasi Yöntemi” , *OAKA*, Cilt 4, No. 7, 2009, ss. 163-192.

Mert, Okan, *Türkiye’nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004).

Mustafayev, Beşir, “Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine” , *Karadeniz Araştırmaları*, No. 29, Bahar 2011, ss. 23-41.

Nye, Joseph S. ve Welch, David A., *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Renan Akman (Çev.), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).

Öztarsu, Mehmet Fatih, “İran’ın Dağlık Karabağ Politikaları” , *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 7 Temmuz 2010, <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1164/iranin-daglik-karabag-politikalari.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Ağustos 2014).

Ray, James Lee, “Does Democracy Cause Peace?” , *Annual Review of Political Science*, Vol.1, 1998, pp. 27-46.

Riegg, Stephen B., “Russia Can’t Let Nagorno-Karabakh Slip into War” , *The Moscow Times*, August 11, 2014, <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/russia-cant-let-nagorno-karabakh-slip-into-war/504902.html>, (Erişim tarihi: 25 Eylül 2014).

Snyder, Glenn H., “Mearsheimer’s World Of- fensive Realism and the Struggle For Security” , *International Security*, Vol. 27, No. 1, Summer 2002, pp. 149-173.

Stefes, Christoph H., "Governance, the State and Systemic Corruption: Armenia and Georgia in Comparison" , *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.2, No.2, Spring 2008, pp. 73-83.

Şimşir, Bilal N., *Ermeni Meselesi 1774-2005*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005).

Tüysüzöğlü, Göktürk, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Kazan Başarısızlığı" , *USAK*, 29 Haziran 2011, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2176>, (Erişim tarihi: 22 Eylül 2014).

Veliev, Cavid, "Kendini Yalnızlaştıran Ülke" , *Ermeni Araştırmaları*, Nisan 2008, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2925>, (Erişim tarihi: 3 Eylül 2014).

Volkan, Vamık, *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2009).

Walker, Thomas C., "The Forgotten Prophet: Tom Paine's Cosmopolitanism and International Relations" , *International Studies Quarterly*, Vol.44, No.1, 2000, pp. 51-72.

Wegren, Stephen K. and Konitzer, Andrew, "Prospects For Managed Democracy in Russia" , *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 6, 2007, pp. 1025-1047.

Williams, Michael J., "Democracy and Democratization: The Problem with Using the Democratic Peace Theory As a Principle of Foreign Policy" , *ISA 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides*, Washington, March 26, 2008.

Wisniewski, Jaroslaw, "EU Energy Diversification Policy and the Case of South Caucasus" , *Political Perspectives*, Vol. 5, No. 2, 2011, pp. 58-79.

Zourabian, Levon, "The Nagorno Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?" , *Demokratizatsiya*, Vol.14, No.2, 2006, pp. 252-265.